

УДК 21.41.25

МОРОЗ ВОЛОДИМИР,*здобувач Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, м. Київ*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (1991-2011): ІСТОРИКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізуються функціональні принципи соціального вчення Української греко-католицької церкви 1991-2011 рр.: спільного блага, субсидіарності й солідарності, на основі яких церква пропонує будувати суспільні відносини. Розглядається розуміння церквою вказаних принципів і специфіка їх використання в діяльності церкви. З'ясовано, що завдяки принципу спільного блага церква операціоналізує власне розуміння єдності суспільства й використовує цей принцип для оцінки діяльності членів цього суспільства. При цьому УГКЦ не сприймає твердження про подільність спільного блага та його утилітаристське розуміння як найбільше добро для найбільшої кількості людей. Принцип субсидіарності в ученні церкви слугує для обґрунтування та тлумачення поняття автономії особи щодо суспільства та одних суспільних об'єднань щодо інших. Натомість принцип солідарності церква осмислила як інтегративний, покликаний до узгодження вимог двох попередніх принципів через вихід за рамки суто раціонального аналізу дійсності у сфері етики, людської гідності та міжособистісного спілкування.

Ключові слова: УГКЦ; соціальне вчення церкви; спільне благо; субсидіарність; солідарність.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Загальнокатолицька соціальна доктрина церкви (далі СДЦ), а слідом за нею й соціальне вчення Української греко-католицької церкви (далі УГКЦ) звертаються до політичних чи економічних питань через їхнє велике значення для вирішення морально-етичної проблематики. Оскільки ж етика лежить в основах християнства, то й коло питань, що потрапляє в поле зору церкви, поширюється на всі сфери буття суспільства.

У СДЦ виділяються два основні структурні принципи: христосентризму та антропоцентризму. Перший із них означає, що осмислення суспільних реалій відбувається в рамках розуміння діяльності й учення Христа - прикладу для християн [1, с. 78; 2, с. 15; 3, с. 69-70, 88, 275]. Згідно з принципом антропоцентризму, турбота про конкретну людину в усій різноманітності її буття спонукає церкву цікавитися суспільною сферою, а соціальні повчання церкви вважають найдинамічнішою частиною її богослів'я [4, с. xv]. Синтезом обох принципів у ученні католицької церкви є принцип гідності людської особи [5, с. 115-122].

При розгляді церквою рівня безпосереднього функціонування суспільства описана орієнтація СДЦ і вчення УГКЦ веде до опрацювання в них принципів спільного блага, субсидіарності й солідарності [3, с. 276-278]. Їх виправдано назвати функціональними принципами. Від часу виходу з катакомб радянського періоду УГКЦ неодноразово демонструвала своє бачення цих принципів, але як цілісна конструкція позиція конфесії була зафіксована в "Катехизмі УГКЦ "Христос - наша Пасха" у 2011 р. Проблематика функціональних принципів у ученні УГКЦ залишається маловивченою в українському релігієзнавстві, хоча на окремі її аспекти звернули увагу А. Колодний [6], О. Савчук [2], П. Яроцький [7].

Метою нашої статті є комплексне дослідження функціональних принципів у ученні УГКЦ в період її становлення в незалежній Україні 1991-2001 рр. **Завдання роботи** - визначення сфери компетенції й призначення принципів спільного блага, субсидіарності й солідарності в теоретичному вимірі соціального вчення УГКЦ; вивчення специфіки функціональності названих принципів у реаліях сучасної України; аналіз взаємозв'язків цих принципів у ученні церкви.

Виклад основного матеріалу. Однією з характеристик суспільства як системи є прагнення його членів до певної спільної мети - духовних та матеріальних цінностей-ідеалів. Без спільних прагнень і цінностей не може існувати жодне суспільство. Тому природним є те, що також учення УГКЦ одним із базових для суспільних відносин вважає поняття спільного блага. Церква зобов'язується не нав'язувати суспільству свого соціального вчення як плану створення ідеального життєвого ладу, але дотримується позиції, що можливості людини стають реальними тоді, коли вона об'єднується з іншими людьми в прагненні спільного добра [1, с. 58; 4, с. 253; 5, с. 13].

Спільне благо в документах католицької церкви виступає як "сукупність суспільних умов, які дозволяють найповніше і найшвидше досягти сповнення як окремої людини, так і суспільства" [5, с. 111; 8, с. 527, 594; 9, с. 447]. Церква вважає, що спільне благо не є сумою окремих благ кожного суб'єкта суспільства. "Воно належить кожному, одночасно залишаючись "спільним", оскільки неподільне..." [5, с. 111]. У ученні УГКЦ спільне благо виступає як сума всіх спеціальних умов, що забезпечують повагу до гідності всіх людей, задовольняючи їхні головні потреби й даючи "свободу брати відпо-

відальність за власне життя" задля добра суспільства [3, с. 276; 4, с. 233-234].

Чужою для вчення УГКЦ буде також теза про те, що спільне благо є тільки користю для найбільшої кількості людей. Останнє твердження - утилітаристське за походженням і логічно впливає з аксіоми І. Бенґама "найбільше щастя для найбільшої кількості (людей - *прим. авт.*) є мірою добра і зла" [10, р. II; 11, р. 19]. Зрозуміло, що церква, прагнучи до єдності всіх з усіма, не може прийняти таку позицію. Адже це означало б примирення з виявами нетолерантності, протистояння між різного роду більшістями й меншістями. Досягнення толерантності соціальних відносин може бути конкретним прикладом прагнення до спільного блага.

Ієрархи УГКЦ багаторазово звертали увагу на те, що прагнення до спільного блага - це не тільки необхідна умова діяльності й мета всіх суспільних інститутів. Обов'язок усіх християн і кожної людини формувати умови спільного блага. У 1991 р. глава УГКЦ М. І. Любачівський закликав український народ підтримати ініціативи суспільних реформ і не перешкоджати добрим починанням, якщо вони виходять з іншої групи, руху або партії. Такої ж думки ієрархи УГКЦ дотримувалися пізніше [4, с. 42-43, 62, 78, 234, 404].

Згідно з ученням УГКЦ, спільне благо члени суспільства починають формувати з низів, а не пасивно очікують, коли хтось його забезпечить. Показовим є те, що в одному зі стратегічних документів УГКЦ - "Суспільного дороговказі віруючого" (2002 р.), - необхідність допомоги суспільству через зразкове особисте життя стоїть у першому з 10 пунктів. Запорукою успіху в цьому відношенні церква розглядає чесність і працю. Останні риси подані як обов'язкові для кожного громадянина [4, с. 259, 592, 608]. Свою позицію в трактуванні спільного блага УГКЦ у досліджуваній період також відстоювала у Всеукраїнській раді церков і релігійних організацій [4, с. 488].

З іншого боку, варто відзначити те, що характерною для багатьох носіїв релігійних традицій в Україні, у тому числі в УГКЦ, стала тенденція до прийняття тільки власної позиції як істинної. Останнє знайшло вираження в тому, що різні церкви замикаються у вимірах власних соціальних учень, нехтуючи спільністю цих учень, їх укоріненням в загальнохристиянській традиції. Неготовність церков і релігійних організацій до діалогу породжує напруженість. Результатом конфліктності, зокрема, можна вважати відсутність консенсусу з приводу того, що саме потрібно вважати добром для суспільства. Але вчення УГКЦ має потенціал, котрий за доброї волі можна використати для налагодження діалогу й розуміння. Одним із засобів досягнення такої мети став саме принцип спільного блага.

Досвід діяльності УГКЦ в 1991-2011 рр. дозволяє детально проаналізувати її активність із точки зору дотримання принципу спільного блага. Зокрема, у міжконфесійних відносинах церква виходила з власної екуменічної концепції, прийнятої Синодом єпископів у 2000 р. За цим документом, важливими для УГКЦ є як відносини з Апостольським Престолом і східними католицькими церквами, так і з православними церквами України. Глави УГКЦ неодноразово нагадували суспільству про те, що греко-католики й православні України мають спільну традицію, базовану на спадщині Київської церкви княжих часів [4; 12, с. 59].

Відтак, будучи прихильницею екуменізму, УГКЦ вка-

зувала на свою спільну з православними підтримку спадку Київської церкви, використання й розвиток якого в одній конфесії не принижує гідності інших. Навпаки, усвідомлення спільності церковної традиції привело церкву до висновку, що перед братніми конфесіями стоїть завдання берегти цю спадщину й примножувати її у формах духовного та соціального служіння власному народу [12, с. 59]. Прикладом використання традиції єдності Київської церкви, що спонукав до толерантності, стали міжконфесійні моління в храмі Святої Софії Київської у День Незалежності України [6, с. 278-280].

Гарантією непорушності принципу спільного блага і, як наслідок, добробуту суспільства в СДЦ виступила християнська етика [5, с. 566, 569]. Із цієї точки зору значні перспективи в ученні УГКЦ отримаво поняття "християнського суспільства" - того, у якому "існує ціла програма розвитку країни, згідно з якою кожний громадянин повинен працювати для спільного добра" [4, с. 588, 614, 616]. У світському вимірі концептуально близькою до "християнського суспільства" є теза "здорового суспільства" з акцентом на тому, що юдейсько-християнська традиція вже має необхідні для щастя й реалізації людських ідей, її детально опрацював Е. Фром [14, с. 165, 177, 249, 314, 399, 412]. Отже, концепт "християнського суспільства" має перспективи для розвитку.

В оцінках суспільних реалій УГКЦ протягом 1991-2011 рр. незмінно керувалася переконанням, що кожне суспільство має надійний фундамент за умови підтримки цілісного розвитку особистості й досягнення спільного блага. Запорукою спільного блага за таких умов виступає правова система. Відповідно до вчення УГКЦ, вона повинна формуватися й реалізуватися в душі солідарності і служіння ближньому [3, с. 278; 5, с. 242].

Католицька церква визнає й обґрунтовує право існування спільнот різного характеру й рівня. Наприклад, розуміло, що людина створює сім'ю для продовження роду й виховання дітей. Сім'ю богослов'я трактує як найважливішу інституцію. Її називають "Домашньою церквою". Але сім'я не може самостійно долати всі труднощі, що постають перед нею. Тому виправдано, що над нею існують інші інституції: громада, село, місто, народ, країна тощо. Останні, згідно з ученням УГКЦ, повинні спрямовувати свою діяльність на забезпечення гідного життя людини та сім'ї. І тут виникає небезпека не тільки вивищення особи над суспільством, проти чого застерігає принцип спільного блага. Загрозою є й можливе надмірне домінування суспільства над особою. Тому церква неодноразово ставила умову, що в основі кожної програми соціальних перетворень має лежати усвідомлення екзистенційної первинності людської особи [3, с. 278; 4, с. 170, 591; 5, с. 101; 8, с. 511-512; 9, с. 294].

Загальнокатолицька СДЦ, із якої плідно черпає вчення УГКЦ, декларує, що члени політичної спільноти повинні шанувати автономію людини вже на рівні індивідуального буття. Для забезпечення такої можливості використовують принцип субсидіарності [3, с. 278; 5, с. 124, 239; 9, с. 294; 14, с. 183]. Згідно із цим принципом, невиправданим є переймання спільнотою на себе того, що людина може здійснити самотужки, а також доручення розвинутішому суб'єкту того, що може виконати менш розвинутий або нижче розташований суб'єкт [3, с. 277-278; 5, с. 123-124].

На основі аналізу документів УГКЦ 1991-2011 рр. можна констатувати, що держава Україна була крити-

кована передусім за недостатню допомогу своїм громадянам та їх об'єднанням. Зокрема, у 2003 р. єпископи УГКЦ вказали, що головною з ряду перешкод і труднощів, із якими зустрічається українська родина, є байдужість влади до громадян. А це все веде до бідності, безробіття, масового виїзду на заробітки [4, с. 294].

Одночасно вчення УГКЦ прийняло тезу, що специфічні суспільні умови можуть зробити доцільним взяття державою на себе функцій соціальних інститутів нижчого рівня [4, с. 186; 5, с. 125]. У зв'язку з труднощами налагодження державного життя, особливого значення в ученні УГКЦ набуло твердження про владу як служіння, адже Христос також прийшов у наш світ для того, щоб служити [3, с. 277-278; 4, с. 63, 74, 244, 261, 292].

Утім, у будь-якому разі для досягнення постульованого співвідношення між особою й суспільством церква акцентувала, що у своєму втіленні принцип субсидіарності повинен мати критерієм принцип спільного блага. Але субсидіарність не можна відділяти й від наступного принципу вчення церкви - солідарності. Адже без такого доповнення субсидіарність захищає тільки егоїстичні інтереси особи. А одна лише солідарність може перетворити суспільство в патерналістське [3, с. 277; 5, с. 125, 219].

У вченні УГКЦ принцип солідарності виростає на основі "соборності" церкви - її місії збирати людей і народи, виховувати в них відповідальність за себе й людство [3, с. 277]. Отже, коли йдеться про принцип солідарності, церква має на увазі, що кожне суспільство, "гідне цього слова, впевнено стоїть на основах правди тільки тоді, коли всі його члени, завдяки їхній здатності пізнавати добро, бажають добра собі й іншим", розуміють свою взаємозалежність [3, с. 277; 5, с. 101]. Поняття правди та істини в ученні УГКЦ є об'єктивними, а не такими, які можна визначити шляхом голосування. У свою чергу добро базується на природних потребах людини.

Теоретичною основою й прикладом дотримання принципу солідарності в богослов'ї виступає життя Ісуса Христа, який заради людства пішов на смерть. Звідси зрозуміло, чому церква стоїть на тому, що життя в суспільстві для християнина повинне бути можливістю для вдосконалення заради досягнення "царства небесного". Невід'ємною умовою тут виступає дотримання віри, розуміння того, що "любов до Бога виявляється, шліфується та звершується в активній діяльності задля спільноти" [4, с. 156, 173, 378; 5, с. 40]. Саме таким чином актуалізується обов'язок кожного любити навіть своїх ворогів. Про необхідність солідарності з противниками, "щоб допомогти їм вийти з темряви незнання, злості й неприязні", а також про христологічний вимір такого ставлення до світу М. І. Любачівський і єпископи УГКЦ говорили вже в 1990 р. і наступні роки [4, с. 30, 89, 264, 437, 523; 5, с. 131]. Окрім того, що солідарність стала для вчення церкви принципом, її розуміють також як моральну чесноту, яка полягає в рішенні віруючого присвятити себе спільному благу [5, с. 129].

Принцип солідарності є фундаментальним для розуміння концепції суспільства, викладеної в ученні УГКЦ розглянутого нами періоду, адже соціум потрапляє в поле зору церкви як спільноти осіб, органічно пов'язаних між собою [4, с. 259, 295, 523; 5, с. 101]. Визначення терміна "солідарність" у вченні УГКЦ збігається з визначенням його у СДЦ як такого, що "містить загальну вимогу визнати в сукупності зв'язків, що об'єднують між собою людей і соціальні групи, місце, відведене

людській свободі задля спільного розвитку всіх людей" [3, с. 277; 5, с. 130]. Тут означений принцип переформується з вимогою принципу спільного блага формувати суспільство рівних можливостей, оскільки люди повинні бути між собою солідарними, незважаючи на відмінності. Тому не просте відвідування церкви, але також служіння людям є ознакою справжнього християнина [4, с. 89, 173].

Своїм ученням про необхідність солідарності в суспільстві УГКЦ намагалася спонукати до переосмислення таких фундаментальних явищ, як майнова й соціальна нерівність. Не можна оминути увагою й те, що в цьому відношенні вчення церкви співпало з нормами Конституції України, де вказано, що майно зобов'язує й не має використовуватися на шкоду людині чи суспільству. Наголос робився на тому, що різниця між багатими й бідними повинна бути не причиною для протистояння, а підставою для служіння й допомоги одних іншим, тобто проявів солідарності [4, с. 174, 530, 608].

Висновки

1. Принцип спільного блага в ученні УГКЦ 1991-2011 рр. став одним з інструментів, що дозволяє церкві розглядати суспільство як єдине ціле. Одночасно цей принцип створив можливості трактувати кожну дію чи бездіяльність як спрямовану на добро певної спільноти або проти нього. УГКЦ, як і католицька церква загалом, відкинула положення, що спільне благо - це тільки добро, спільне для певної кількості людей, тобто добро подільне. Не прийняла церква й утилітаристської традиції, за якою спільне благо - це найбільша вигода для найбільшої кількості людей. Згідно з ученням УГКЦ, спільне благо є неподільним, як умови суспільного буття, що дозволяють людям якнайкраще реалізувати свої можливості. Але, уникаючи винятково індивідуалістичного бачення ситуації, церква відкинула й колективістське, адже вона не визнає субстанціалізацію спільнот. Шлях, який запропонувала УГКЦ суспільству, пролягає між указаними крайнощами. Церква неодноразово наголошувала на автономії особи. Постулювалося те, що люди мають трудитися заради спільного добра. Власне, для цього вони й об'єднуються в спільноти.

2. Наступний функціональний принцип вчення УГКЦ - принцип субсидіарності. Він покликаний урівноважувати відносини між нижче й вище розташованими суб'єктами суспільної дії: особою, сім'єю, громадою, державою тощо. Відстоюючи принцип субсидіарності, церква захищає автономію особи, а також громадських об'єднань. Одночасно аналіз використання цього принципу в документах УГКЦ дає підстави констатувати, що її вчення протягом 1991-2011 рр. зверталосся до відповідної теми радше спорадично, аніж систематично.

3. Об'єднуючим фактором для принципів спільного блага й субсидіарності в соціальному вченні УГКЦ, як і всієї католицької церкви, виступив принцип солідарності. Проте на відміну від соціальної доктрини католицької церкви, УГКЦ більше пов'язує солідарність із соборністю церкви. Принцип солідарності певною мірою поєднує в собі вимоги двох попередніх принципів завдяки виходу за межі раціоналізму у сфері етики й релігійної віри. Саме через акцентування на необхідності солідарності, богослов'я УГКЦ намагається імплантувати в тканину суспільних відносин як відчуття прав та обов'язків, так і необхідність їх бачення крізь призму понять поваги та взаєморозуміння між людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадджо А. М. Християнське соціальне вчення: ідентичність та методологія / Антоніо Марія Бадджо // Соціальна доктрина церкви : зб статей. - Львів : Свічадо, 1998. - С. 49-78.
2. Савчук О. І. Зародження та розвиток соціального вчення в українському греко-католицизмі : дис. ... канд. філос. наук / Олег Ігорович Савчук. - К. : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди Національної академії України, 2012. - 196 с.
3. Катехизм Української греко-католицької церкви: Христос - наша Пасха. - Львів, 2011. - 336 с. + 64 іл.
4. Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989-2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / [за заг. ред. Л. Коваленко]. - Львів, 2008. - XVIII+711 с.
5. Компендіум Соціальної доктрини Церкви. - К. : Кайрос, 2008. - 549 с.
6. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах : [монографія] / А. М. Колодний. - Львів : Сполох, 2005. - 336 с.
7. Яроцький П. Католицизм на українських землях / П. Яроцький // Історія релігії в Україні : у 10-ти тт. / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. - Т. 4. - К. : Світ знань, 2001. - 598 с.
8. Документи Другого Ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації. - Львів, 1996. - 757 с.
9. Катехизм Католицької Церкви. - Жовква, 2002. - 772 с.
10. Bentham J. A Fragment on Government / Jeremy Bentham. - London, 1776. - 208 p.
11. New Catholic Encyclopedia / [Executive Editor B. L. Marthaler]. - Second edition. - Vol. 4. - Detroit, New York, San Diego, San Francisco, Cleveland, New Haven, Conn., Waterville, Maine; London, Munich : Thomson Gale in Association with the Catholic University of America, 2003. - 961 p.
12. Концепція екуменічної позиції Української греко-католицької церкви // Богословія. - 2001. - № 65. - Книги 1-4. - С. 52-68.
13. Мороз В. Використання принципу спільного блага у документах Української греко-католицької церкви як фактора толеризації суспільних відносин / В. Мороз // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. - Вип. IV : Державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи / [за заг. ред. О. Береговського, С. Побуцького, С. Кияка, В. Дідуха та ін.]. - Галич ; Івано-Франківськ, 2011. - С. 81-88.
14. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / Эрих Фромм ; [пер. с нем.]. - М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. - 571 с.

Мороз Владимир,

соискатель Института философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины, г. Киев

**ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНОГО УЧЕНИЯ
УКРАИНСКОЙ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ (1991-2011):
ИСТОРИКО-РЕЛИГИОВЕДЕЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

В статье анализируются функциональные принципы социального учения Украинской греко-католической церкви 1991-2011 гг.: общего блага, subsidiarity и солидарности, на основании которых церковь предлагает базировать общественные отношения. Рассматривается понимание церковью указанных принципов и специфика их использования в деятельности церкви. Установлено, что благодаря принципу общего блага церковь операционализирует своё понимание единства общества и использует этот принцип для оценки деятельности членов этого общества. Одновременно УГКЦ не принимает утверждение о делимости общего блага и его утилитаристское понимание как наибольшего добра для наибольшего количества людей. Принцип subsidiarity в учении церкви служит для обоснования и толкования понятия автономии личности по отношению к обществу и одним общественных объединений к другим. Принцип солидарности церковь осмыслила как интегративный, призванный к согласованию требований двух ранее указанных принципов через выход за рамки собственно рационального анализа действительности в сферы этики, человеческого достоинства и межличностного общения.

Ключевые слова: УГКЦ; социальное учение церкви; общее благо; subsidiarity; солидарность.

Moroz Volodymyr,

Ph.D. student of Hryhorii Scovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine, Kyiv

**FUNCTIONAL PRINCIPLES OF THE SOCIAL TEACHING OF UKRAINIAN
GREEK CATHOLIC CHURCH (1991-2011): HISTORICAL AND RELIGIOUS ANALYSIS**

The functional principles on which the Ukrainian Greek-Catholic Church (the UGCC) proposed to ground social relations during 1991-2011 are exercised. Principles of the common good, subsidiarity and solidarity are considered. Understanding and practice of usage of these principles are explored.

Author demonstrates how the UGCC used the principle of common good as an instrument to examine social reality and society as a complete system. It is investigated why the Church threw off the conception of common good as divisible good for some group of the people and also did not accepted utilitarian conception of common good. Instead of that the UGCC, according to the Social Doctrine of Catholic Church, interprets common good as "the sum total of social conditions which allow people, either as groups or as individuals, to reach their fulfillment more fully and more easily". Author ascertained the way of the UGCC for using the principle of common good to interpreting each social action as directed to sustentation or obstruction of society.

The Church's practice of using the principle of subsidiarity to balance the principle's of common good demands is also explicated in the article. Subsidiarity in the Church's Social Teaching is called to approve ground for human

autonomy in society and autonomy of smaller social communities concerning larger societies. It is cleared at the same time that the UGCC during 1991-2011 used the principle of subsidiarity with less intensive than the Catholic Social Doctrine of the Church declares.

The UGCC applied the principle of solidarity for coordination demands of principles of common good and subsidiarity. Author accented that specific tendency of the UGCC's teaching concerning the Catholic Social Doctrine is to ground the principle of solidarity on a Church's mission to consolidate people in society. Thanks to the principle of solidarity, the Church overcomes boundaries of rational explications and attracts ethical dimension to analysis of concrete social reality.

Keywords: UGCC; social teaching of the Church; common good; subsidiarity; solidarity.

REFERENCES

1. Baddzho A. M. (1998), Christian social doctrine: the identity and methodology in: *Social Doctrine of the Church*, Svichado, Lviv, pp. 49-78 (ukr).
2. Savchuk O. I. (2012), *The origin and development of the social teaching of the Ukrainian Greek Catholic*, Thesis for the degree of candidate of philosophy sciences after specialty 09.00.11: "religion", Kyiv, 196 p. (ukr).
3. Catechism of the Ukrainian Greek Catholic Church of Christ - our Passover (2001), Lviv, 336 p. (ukr).
4. Socially oriented papers Ukrainian Greek Catholic Church (1989-2008) (2008), Lviv, XVIII+711 p. (ukr).
5. Compendium of the Social Doctrine of the Church (2008), Kyiv, 549 p. (ukr).
6. Kolodnyi A. M. (2005), *Ukraine in its religious manifestations*, Spolokh, Lviv, 336 p. (ukr).
7. Yarotskyi P. (2001), Catholic of the Ukrainian lands, in: *History of religion in Ukraine*, Vol. 4, Svit znan, Kyiv, 598 p. (ukr).
8. Documents of the Second Vatican Council. Constitution, decrees, declarations (1996), Lviv, 757 p. (ukr).
9. Catechism of the Catholic Church (2002), Zhovkva, 772 p. (ukr).
10. Bentham J. (1776), *A Fragment on Government*, London, 208 p. (engl).
11. *New Catholic Encyclopedia* (2003), Vol. 4, Thomson Gale in Association with the Catholic University of America, Detroit, New York, San Diego, San Francisco, Cleveland, New Haven, Conn., Waterville, Maine; London, Munich, 961 p. (engl).
12. The concept of ecumenical position of the Ukrainian Greek Catholic Church (2001), *Bohoslovia*, № 65, Books 1-4, pp. 52-68 (ukr).
13. Moroz V. (2011), Using the principle of the common good in the documents of the Ukrainian Greek Catholic Church as a factor of social relations toleryzatsiyi, *Ukraina i Vatikan*, Galych, Ivano-Frankivsk, Vol. IV, pp. 81-88 (ukr).
14. Fromm E. (2005), *A healthy society. The dogma of Christ*, Moscow, 571 p. (rus).

© Мороз Володимир

Надійшла до редакції 11.07.2014